

RIQUER, Martí de (2000): *Llegendes històriques catalanes*. Barcelona: Quaderns Crema (D'un dia a l'altre, 7). 243 p.

Saludem amb goig l'aparició d'aquesta obra, la qual suposa una magnífica aportació al poc freqüentat camp de l'estudi del llegendari històric català.

Cinc llegendes històriques catalanes són objecte d'estudi: la llegenda de les quatre barres de l'escut reial català; la de l'engendrament del rei Jaume I; la de la mort de la infanta Sança, filla de Jaume I, a Terra Santa; la de l'espasa Vilardell i el drac de Sant Celoni i la de Galceran de Pinós i el rescat de les cent donzelles.

Totes aquestes llegendes s'originaren a l'Edat Mitjana; algunes, com és el cas de la del drac de Sant Celoni o la de Galceran de Pinós, es mantenen encara vives en la tradició oral en les àrees geogràfiques que les veieren néixer; d'altres foren recollides pels cronistes en època molt primerenca i, encara alguna, com ara la llegenda de la mort de la infanta Sança, sembla que no traspassà l'àmbit de la cort.

Precedida d'una anotació preliminar, l'obra s'estructura en cinc parts, que corresponen a cada una de les llegendes estudiades. Els estudis I, II, IV i V compten amb il·lustracions i mapes. Els estudis III, IV i V són refoses molt ampliades de treballs de M. de Riquer publicats entre 1944 i 1956.

I. *Les Quatre Barres*. L'estudi d'aquesta llegenda s'obre amb un examen sobre la documentació que posseïm de l'escut dels reis catalans. El testimoni més antic consisteix en un segell que penja d'un document signat per Ramon Berenguer IV i datat el 2 de setembre de 1150. Ramon Berenguer IV es casà amb la princesa Peronella, hereva d'Aragó, a l'agost de 1137 i, donat que l'ús d'emblemes heràldics no apareix a Europa fins a la primera meitat del segle XII, M. de Riquer conclou que la discussió entre els que defensen que l'escut de les quatre barres és aragonès o català és ociosa, ja que la unió personal de Ramon Berenguer i Peronella s'esdevingué uns cinc anys abans que l'heràldica aparegués a Europa. Després d'examinar la representació del senyal de les quatre barres representat a la tomba d'Ermessendis de Carcassona i del seu besnét Ramon Berenguer *Cap d'Estopes*, l'autor passa a considerar les fantasioses interpretacions simbòliques de fra Francesc Eiximenis (*Lo primer del Crestià*) escrit entre 1379 i 1381, i de fra Joan de Montsó en un escrit datat entre 1392 i 1395. La llegenda assolí una gran difusió amb l'obra de Pere Anton Beuter (*Crònica general de España*) publicada a València el 1551, el qual degué inspirar-se en l'obra dita *No-*

viliario vero impresa a Sevilla el 1492 i escrita pel cavaller Hernán Mexía, en la qual intenta explicar l'origen de les armes heràldiques del llinatge castellà Còrdova, i suposa que, en la conquesta de Còrdova, el rei Ferran III el Sant hauria creat el blasó del llinatge Còrdova: camper d'or i tres faixes de gules, passant tres dits de la mà mullats en la sang de les ferides que el destinatari havia rebut en batalla. A partir de l'obra de Beuter, la llegenda conegué una gran difusió en passar a la historiografia i en ésser captada per més d'una obra apòcrifa. L'estudi conclou amb un recorregut per la vida de la llegenda segons els autors de la Renaixença.

II. *L'engendrament de Jaume I.* Fill d'un matrimoni desavingut i a més a més distanciat, Jaume I sabia que la maldiença posaria en entredit els seus drets a heretar els dominis del seu pare Pere I de Catalunya-Aragó. Probablement, aquesta possibilitat es degué posar de manifest ja als primers temps del regnat de Jaume I, tan pertorbats per les revoltes nobiliàries. Potser per aquesta raó el rei explica al començament de la seva *Crònica o Libre dels Feys* que el seu pare, Pere I el Catòlic, a instàncies d'un cavaller del seu seguici, consentí a allotjar-se una nit al castell de Miraval on s'estava la seva esposa, la reina Maria, i com durant aquesta breu reunió del matrimoni tingué lloc l'engendrament del futur Jaume I. Aquesta circumstància del naixement del rei fou aviat recollida en un relat llegendari, possiblement nascut a la cort, i que suposa que la reina Maria ocupà el lloc d'una amant del rei Pere I.

M. de Riquer examina la transmissió de la llegenda entre els historiadors, el primer dels quals, Bernat Desclot, que enllestí la seva *Crònica* només uns quinze anys després de la mort de Jaume I, recull la llegenda ja com una narració dialogada que introdueix elements nous respecte a la versió del *Libre dels feys* i que pretén d'explicar d'una manera coherent l'engendrament del rei. El cronista Ramon Muntaner, que acabà la seva obra el 1325, en coneix una versió més extensa i dramatitzada. El relat de Muntaner vol acreditar, fins i tot amb documents notariais, que el rei Jaume posseïa uns drets indiscutibles sobre Montpeller, drets que també ostentaven, per tant, els seus hereus directes. Cal advertir que França reclamà repetidament els drets sobre Montpeller i que, en temps de Jaume III, el 1349, aquest territori fou incorporat definitivament a la corona francesa.

En aquest punt, M. de Riquer fa una incursió en un tema avui inexplicablement menystingut pels investigadors, com és la qüestió de la presència d'assonàncies en la prosa de la crònica reial i en les obres de Desclot i Muntaner, les quals assonàncies denotarien l'aprofitament de textos versificats, possiblement peces curtes de caire informatiu, que divulgaven els joglars anomenats *recomptadors de noves*, els quals s'encarregaven de difondre les notícies més recents. Aquesta particularitat de la Crònica de Jaume I fou assenyalada el 1922 per Manuel de Montoliu, el qual s'inspirà en els treballs de Manuel Milà i Fontanals i Ramón Menéndez Pidal en el camp de la historiografia castellana. Ferran Soldevila i Miquel Coll i Alentorn foren els seguidors més destacats a Catalunya de la teoria de les prosificacions, la qual, d'altra banda, fou objecte de llargues polèmiques. En el cas concret de la llegenda de l'engendrament de Jaume I, M. de Riquer copia unes mostres d'aquests poemes joglarescos reconstruïts per Ferran Soldevila:

E ell leixà la dona quan venc a poc de temps,
que no la volc veure en lloc on fos ell,
car penedí-se com l'havia presa per muller,
que ell era, del món, u dels pus altívols reis.

L'autor fa un recorregut cronològic per la historiografia a partir dels segles xv i xvi i, tot seguit, examina les versions literàries de la llegenda fins a abordar el tractament que el tema rebé en el teatre clàssic castellà.

III. *La mort de la infanta Sança, filla de Jaume I.* Es tracta d'una llegenda poc coneguda, de la qual s'ha conservat escassíssima documentació. Suposadament, la infanta Sança, filla de Jaume I i de seva muller, la reina Violant d'Hongria, hauria anat a Sant Joan d'Acre on, desconeguda de

tots, hauria servit els malalts i el pelegrins. Quan morí, les campanes es posaren a tocar totes soles. Llavors, algú s'adonà que la difunta tenia un paper escrit a la mà però ningú no pogué arrabassar-l'hi, fins que un prelat li ho manà per santa obediència. En aquest escrit es donava compte de la personalitat de la infanta, filla dels reis d'Aragó. Aquesta llegenda, plena d'elements meravellosos, només ens és coneguda per una notícia que l'escriptor castellà don Juan Manuel inclou en el seu *Libro de las armas*, segons la qual ell hauria conegut aquesta història a través de la seva primera muller Isabel, filla dels reis de Mallorca, o d'alguna dama de la seva cort. Es tracta, doncs, d'una llegenda que, aparentment no sortí de l'àmbit cortesà.

IV. *L'espasa Vilardell i el drac de Sant Celoni*. La llegenda del drac de Sant Celoni, occit pel cavaller Vilardell, ha tingut una llarga vida oral i escrita. Riquer parteix de la primera notícia escrita relativa a l'espasa anomenada Vilardell: una sentència emesa pel rei Jaume I l'any 1274 en un litigi entre dos cavallers, els quals, havent de dirimir unes qüestions per raó d'un cert feu, es trobà que un d'ells havia utilitzat en una batalla judicial una espasa anomenada Vilardell, la qual tenia la virtut de proporcionar la victòria en batalla al cavaller que la portés. Després d'enumerar les característiques de les anomenades *espases de virtut* que pertanyeren als reis catalans, l'autor analitza la documentació que dóna compte de la presència de l'espasa Vilardell a la casa reial de Catalunya-Aragó, i de la vinculació d'aquesta arma amb la llegenda del drac de Sant Celoni. L'estudi es clou amb un seguiment de la llegenda des del segle XVII al Romanticisme, i un estudi sobre la pervivència de la llegenda en el segle XX, especialment en l'àrea geogràfica de Sant Celoni. M. de Riquer posa de manifest l'existència, segurament des de dates molt reculades, d'un conjur que calia pronunciar en el moment de fer ús de l'espasa.

V. *Galceran de Pinós i el rescat de les cent donzelles*. L'any 1147 el comte de Barcelona Ramon Berenguer féu una expedició a Almeria per lluitar contra el sarraïns. L'almirall de l'estol, Galceran de Pinós, i un seu company anomenat Santcerní, senyor de Sull, caigueren presoners dels moros, els quals, exigiren un rescat que consistia en cent mil dobles d'or, cent draps d'or, cent cavalls blancs, cent vaques bragades i cent noies verges. Els pares del cavaller aconseguiren de reunir tot allò que el rei d'Almeria demanava, excepte les cent donzelles. Els vassalls de la baronia de Pinós oferiren les seves filles fins a atènyer el nombre de cent. Però Galceran i el seu company foren miraculosament alliberats per sant Esteve i sant Genís, i traslladats a les platges de Salou, quan l'estol que portava el rescat ja era a punt de salpar. M. de Riquer indica almenys tres fonts clares d'aquesta llegenda: el mite de Teseu, relacionat aquí amb el tribut humà, d'origen pagà però molt difós; l'excarceració mitjançant la intervenció d'un sant, miracle cristià inspirat segurament en l'excarceració de sant Pere tal com és narrada en els *Actes dels Apòstols* (Ac 12:5-10). L'autor assenyala que cal tenir en compte la més que possible influència d'un fet rigorosament històric i perfectament documentat, segons el qual, l'any 1134, durant la celebració d'un dels concilis de Narbona, Udalgar, bisbe d'Elna, es dirigí al sínodo i exposà amargament una desgràcia que pertorbava la seva diòcesi: els pirates sarraïns havien captivat un gran nombre de cristians d'aquella contrada, pel rescat dels quals demanaven cent noies verges; i com a conseqüència d'aquest fet, cavallers cristians, parents i amics dels captius, assaltaven viles i masos per endur-se'n les donzelles i portar-les a la força als vaixells. Aquest fet succeïa només tretze anys abans de la conquesta d'Almeria. Com en els casos precedents, M. de Riquer fa un seguiment de la llegenda que s'inicia a l'obra de Pere Tomich *Històries e conquestes* (1438), escriptor molt vinculat al llinatge de Pinós. Destaca la fortuna d'aquesta llegenda en el romancer castellà i en el teatre castellà. També dóna notícia de diverses manifestacions artístiques de la llegenda, transcriu una enquesta feta a Bagà el 1431, i fa un interessant estudi encaminat a la identificació del protagonista de la llegenda.